

ENDREI WALTER:

A POSZTÓ ÓLOMBÉLYEGEK EREDETÉRŐL

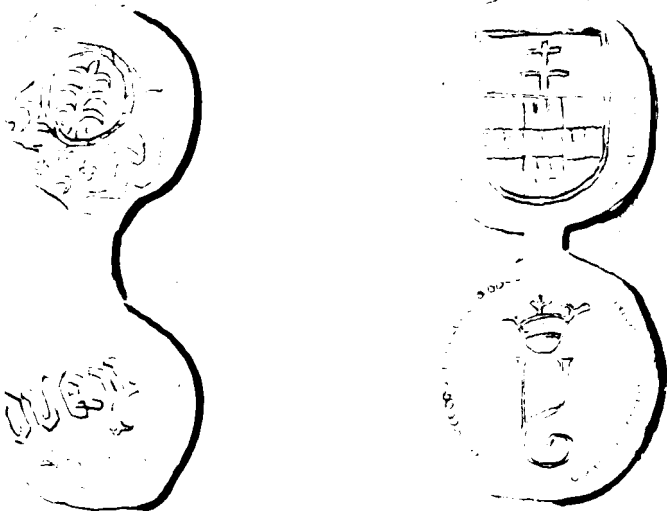
A kereskedelmi áruajták egy része külső megjelenésével nem árulja el egyértelműen használati tulajdonságait. A bor ízéről csak a palack felbontása után, a kardpenge edzettségéről harc közben, a textília tartósságáról csak a viselés során győződhet meg vevője. Már pedig a távkereskedelem kialakulása után hamarosan felmerült annak igénye, hogy az áru minőségéért készítője vagy eladója feleljen, utólag is megállapítható legyen a gyártmány provenienciája. A termék eredetjelölése – legyen az fémjel, papír vízjele vagy porcellánmárka – pusztán adminisztratív eszközből korán az áru propaganda módszerévé vált: a megbízható, jó minőségű termelők jegyét a vevő kereste, jobban megfizette, hitványabb vetélytársai hamisítani kezdték azt. Hasonló fejlődést futottak be azok a városi és állami felügyelet által rendszeresített minőségi jelzések, melyeknek az exportra szánt árun való elhelyezésével, a közösség külgazdasági érdekeit védtek.¹

A korai fejlődésben eminens szerep jut a textiliák minőségi jelzéseinek, ezen belül különösen a posztó ólombélyegeknél. Valószínű ugyan, hogy gyapjúbálákon már római időkben ólomcímkek jelezték a minőséget², de a posztóbélyegzés – a posztóval együtt a középkor szülötte.³ Az első minőségi előírásokat izlandi (1096!) és angol (1197) törvények tartalmazzák⁴, azonban a korszakban domináló flandriai posztógyártást szabályozó *keurek* (városi céhstatutumok) jobbára a XIII. század második felében keletkeztek.⁵

Az ólombélyegeknél használatának szórványos bizonyítékai után Yperben találkozunk szervezett és tömeges kibocsátásukkal a XIV. század fordulóján. 1304/05 évben kereken 12.500, a következő évben 30.000 és így tovább 1314/15-ig, amikor 63.500 különböző pecsét beszerzéséről tájékoztatnak a számadáskönyvek.⁶ Ebből persze a termelt végek számára következtetni súlyos hiba,⁷ hiszen egy-egy végen több ólombélyeg függött, amint az a korabeli *keurek*ből kiderül.⁸ Tévedés tehát azt hinni, hogy csak a kész posztóvéget látták el pecséttel; a nyers⁹ a festett, ráamázott¹⁰ árut is bélyegezték, tehát gyártásközi minőségellenőrzés létezett. Részben ezért, részben

pedig, mert esetenként több céhbeli látómester, városi tanácsbeli ellenőr, Angliában királyi biztos vizsgálta felül és láttamozta a véget, olykor 3–6 pecsét is függött azon.¹¹ Méretük általában 10–40 mm között ingadozik, kétrészesek, a két oldalt a szöveten átbujtatott ólomszalag tartja össze. Az ország, város vagy céh jelvénye mellett gyakoriak a minőséget jelző szimbólumok, a vég méreteinek feltüntetése, a látópénz megfizetésének igazolása és nem utolsósorban a gyártó vagy tulajdonos nevének ill. védjegyének előfordulása ezeken a plombákon. Kivételesen találkozunk később – a minőségi kategóriák megkülönböztetésére – ónnal, aranyozott kivitelben is,¹² de ez sohasem terjedt el.

Ezzel szemben igen korai előírásokat találunk, amelyek a posztós nevének a végre való varrását követelik. Így éppen az Yperni (1362–1405 közötti) *keure* úgy rendelkezik, hogy azt fehér cérnával jó erősen rá kell varrni¹³; az ólombélyegzés tehát eredetileg az ellenőrzés szerveinek van fenntartva és a XIII. század óta gyakori büntetések mutatják, milyen nehezen törődtek bele a jórészt paraszti környezetből származó takácsok és az ilyeneket foglalkoztató posztósok.¹⁴

A legrégebbi ólombélyegek
(Donai, Ypern XV. sz.)

Mint hogy más jelek is arra utalnak, hogy az ólombélyegzés nem a tulajdon- és védjegy ősi formájaként fejlődött ki a textiliák koraközépkori termelése vonatkozásában¹⁵, felmerül a kérdés: honnan származik?

Van ugyan hírünk arról, hogy az exportra szánt kínai selyem tekerceket bronz pecséttel zárták le, de nincs adat arról, hogy ilyen Európába rendszeresen eljutott volna.¹⁶ Arab hatásról még kevésbé lehet szó, mert a X–XIV. századból fennmaradt Tiraz-szövetek hímzett, szőttés, festett vagy nyomott felirattal jelzik a készítő műhely, ill. megrendelő nevét¹⁷. Hasonló gyakorlatról van tudomásunk a kopt szövetek és a talmudi idők zsidó mesterembereinek termékei vonatkozásában.¹⁸ Felületesen szemlélve hasonlóképpen vélekedhetnénk a kor legfejlettebb iparával rendelkező állama, Bizánc esetében is, hiszen keresett exportáruai, a selyemszövetek némelyikén ugyancsak megtaláljuk a császári manufaktúra ill. felügyelőjének damatszövéssel megörökített nevét.¹⁹

A gondosabb vizsgálat azonban mégis a Keletrómai Birodalom központosított és a végletekig kitenyészített állami bürokráciájában sejteti az ellenőrzési rendszer gyökerét. A hatalmasra duzzasztott, mindenre kiterjedő felügyeletet gyakorló, több állami monopol iparágat igazgató adminisztratív apparátus tisztviselői ugyanis ólompecséttel zárták okirataikat, sőt – mint látni fogjuk – az ellenőrzött árut is így láttamozták.²⁰

A monopóliumok legfontosabbikái kétségkívül a selyemkereskedelem és gyártás azon ágai voltak, melyek a késztermékek (szövet és ruha) bizonyos fajtáinak előállítására irányultak.²¹ Így például a fonal bíborfestését a Prefektusok könyve (X. sz.) fenntartotta a császári, a darabfestést viszont megengedte a magán céheknek. Ennek oka az ún. *kekolymena* (tiltott szövetek) forgalmának ellenőrzési módszerében rejlik. Justinianus törvényeinek *De vestibus holoveris et auratis* fejezete tiltja közrangú férfiak számára a *holovera* viselését és ilyeneknek magáncéheknel való gyártását, nők viszont hordhattak ilyen császári manufaktúrában készült damasztokat is.²² De a magáncéhek és az arab import szövetei is olyan pompás ruhák készítésére adtak lehetőséget, hogy tudelai Benjamin rabbi megjelenésük miatt fejedelmekhez hasonlítja Konstantinápoly lakóit.²³ A három és több árnyalatú damaszt és aranybrokát a nők hiúságának kielégítése és udvari méltóságok viselőinek megjutalmazása mellett a császárhoz hű barbár csatlósok illetve nyugtalankodó ellenségek fékentarására szolgáltak, kivételesen jutott belőlük pl. a frank uralkodónak vagy követeinek.

Ilyen esetekben viszont – a kiviteli engedély látható jeleként – ólombélyeggel látták el a szövetet vagy ruhát és Schlumberger egy bizonyos pe-

cséttípust ezzel a funkcióval hoz kapcsolatba.²⁴ Természetesen pecséttel látták el a külföldi kereskedő által exportálni szándékozott árut is. Ha tiltott szövetet próbált kicsempészni, korbácsolás, vagyonának elkobzása várt rá.²⁵

Kommerkiarios ólompecsét

Amikor Liutprand cremonai püspök 968-ban I. Ottó követeként Nikeforosz Phokásznál járt, elkéservedve számol be a fennhéjázó hivatalnok tiszteletlenségéről. A vámtiszt így szól hozzá:

„Mivel pedig tudjuk, hogy te urad számára néhány díszruhát vettél, add elő azokat rögtön. Amelyek hozzátok illenek, ólompecséttel megjelölve nálad maradhatnak, a többit pedig, mivel azok viselése az összes nemzeteknek, a rómain kivéve, tiltva van, a pénz visszaszolgáltatása után elveszszük.” „Mit tettem más” írja rezignáltan, „engedelmeskednem kellett s így öt értékes bíborruhát koboztak el tőlem...”²⁶

Ki volt az a tisztviselő, akinek megítélésétől függött, hogy egy selyemszövet ólompecséttel megjelölve exportálható vagy sem?

A VI. század végén egy új funkcióval gazdagodik a bizánci hivatalnok hierarchia. Az eddig nem szereplő *kommerkiarioi* feladatául teszi egy törvény a külföldi nyers selyem felvásárlását és haszon nélkül való elosztását.²⁷ Később az állami raktárak, az *apothekai* főnökeként a forgalmi adó, ill. vám kivetése is feladatuk lett,²⁸ de a IX. század óta a vámkerületekre osztott birodalom vámparancsnokai voltak. E regionális szervezet szinte változatlanul túlélte a Bizánci Birodalmat, minthogy a törökök átvették.²⁹

A vámparancsnokok pecségei szép számban maradtak fenn, már Schlumberger 50-et ismertet, Zacos és Veglery ennek többszörösét.³⁰ A velük ellátott áru Nyugaton különösen becses és drága volt; az olcsóbb arab, később olasz minőségekkel szemben a „fémjelzett” áru presztizst képviselt.

Hogyan vált kereskedelmi áruvá, hiszen a ritka ajándékozás nem szolgáltatott ehhez kellő mennyiséget? Sőt feltételezhető, hogy sem a bulgár vagy orosz, sem a perzsa, arab vagy frank uralkodóknak juttatott ajándék illetve sarc nem is került kereskedelmi forgalomba. Viszont – a számos tilalomból következőleg – kétségtelen, hogy jövedelmező csempészés folyt és – ahogyan a Keletrómai Birodalom zsugorodott és határai áttekinthetetlen hosszúságúvá váltak – esélyei nőttek. Azonban akadt egy legális út is. Az Itáliai Királyság fővárosában, Páviában évenként két vásárt tartottak, melyen Bizánc olaszországi hűbéreseinek, Velencének, Amalfinak és Salernonak a kereskedői keleti fűszereket, bizánci selyemszövetet és ruhákat árultak. A haszonélvező főleg Velence volt, amely igen jellemzően évente egy selyem *palliumot* fizetett ezért a jogért az Itáliai Királyságnak. A X. században átmenetileg megszakad Velence jó kapcsolata Konstantinápolyal. Mikorra helyreállt, Velence megkezdte önállósítani magát, és 1082-ben már Bizánc egyenrangú kereskedelmi partnerévé vált. Komnenos Alexis azzal jutalmazta az exarchatus segítségét a normannok elleni harcokban, hogy a velencei kereskedők vámmentesen exportálhattak, csomagjaikat nem ellenőrizték többé.³¹ Ekkor azonban már fellazultak a bizánci selyemmonopólium szigorú kötöttségei: 1000 óta tart a salerno selyemtakácsok letelepedése Luccában, 1447-ben erőszakkal telepítenek át szakmunkásokat a normannok Görögországból Sziciliába³². Úgy tűnik tehát, hogy a keresett bizánci luxuscikk révén a IX–XI. századokban kellően ismertté vált a nyugat-európai textilkereskedők körében az ólombélyeg, vámjelzésből régóta minőségi garanciát hordozó védjeggyé vált. Legkésőbbben a XII–XIII. században utánozni kezdték, alighanem először selyemszövetek forgalombahozatalakor; érdekes, hogy a legkorábbi pecsételési előírások egyikét a velencei barhennel (tehát pamutszövevel) kapcsolatban adják ki (1275).³³

Hadd emlékeztetek még arra, hogy ebben a korszakban kell keresnünk a céhek keletkezésének gyökerét is. A városi szervezet által szabályzott monopóliumok és privilégiumok egész rendszere – mely egyebek közt a szövetek méreteinek, kezelési és használati tulajdonságainak ellenőrzését is maga után vonta – nem nélkülözte a bizánci befolyást. Ha a Bölcs Leo alatt 911/12-ben kibocsátott Prefektusok Könyvét olvassuk – csodálkozik el Lopez – nem tudjuk, vajjon a X. századi Konstantinápolyra vagy egy XIII. századi nyugat-európai városra vonatkoznak-e előírásai.³⁴ És talán kevés kockázat van annak feltételezésében, hogy ez nem véletlen: a latin császárság idején (1204–37) Flandria grófjai uralkodtak Bizáncban. Sajnálatos,

hogy e perszonálúniónak a flamand céhszervezetre gyakorolt hatását még nem elemezték.

JEGYZETEK

1. A tájékoztatás kedvéért megemlítjük az árubélyegzés néhány korai alkalmazását, mielőtt tárgyunkra térünk. A favágók és kőfaragók ősi rúnajelei mellett kevésbé ismeretes, hogy a sóvágók is megjelölték az általuk fejtett sötömböt. A kereskedők bálán, hordón, ládán a korai középkor óta feltüntetik egyéni márkájukat, a nyomdászok már az ősnymotatványokon használják. A fémművesek jelzése a *ponce*, a XII–XIII. században terjed el Németország felől, a Londoni *coopereket* 1420-ban kötelezik termékeik márkával való ellátására, a XIV. századi Winchesterben elrendelik, hogy „everych bakere habe hys seal y-know upon his loff.” Részletes irodalmat ad F.A. Girling: *English Merchants' Seals* London 1962.
2. Sisciában egy sorozat négyszögletű ólomcímke került elő, melyről publikálja az egyiken előforduló *lana* szó alapján ilyen következtetést von le. *Folia Archaeologica* VIII (1956) 97–104 l.
3. Már korábban kifejezést adtunk azon nézetünknek, hogy az igazi posztó az ókorban ismeretlen, jellegzetes középkori szövettípus. Lásd P. Wild: *Textile Manufacture in the Northern Roman Provinces* c. könyv recenziója a *Textile History* (1972) 3. számában.
4. M. Hoffmann: *The warp-wighted loom*, Oslo 1964. 263 l.
5. U.o. 2621. Hoffmann idézi Cornaert véleményét, aki szerint – és itt a rövid szövegű 1213. évi yperni kivétel – a részletes szabályozás iránti igény fel sem merült korábban a flamand városokban. Ennek ellentmond, hogy az Arras-i püspök és Flandria grófja már 1177-ben egyezkedtek a posztók vizsgálatából származó bevételek ügyében. *CIBA Rundschau* 1968/4. 6 l.
6. G. Espinas–H. Pirenne: *Recueil de documents relatifs a l'histoire de l'industrie drapière en Flandre I/3 Bruxelles* 1920. 809 ff.
7. R. van Uytven: *Technique, Productivité et Production au Moyen Age: Cas de la Draperie Urbaine aux Pays-Bas*. *Terza Settimand di Studio Prato* 1970.
8. U.o. 511 l.
9. U.o. 524 l.
10. H.v. Loesch: *Die Kölner Zunfturkunden I*. Bonn 1907, 495 és 501 l.
11. E kérdésről részletesebben a Nemzetközi Kézművesipari Szimpóziumon (Veszprém 1978. Nov. 21.) tartott referátumban emlékeztem meg. (Die Entstehung und Bedeutung der Tuschschutzmarken).
12. Sagher-Werweke-Wyffels: *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre II*. Bruxelles 1961. 81. l. (Commines 1568).
13. Espinasse-Pirenne i. m. I/3, 560 l.
14. U.o. 644 f. számos XIV. századi száműzetéstől akasztásig terjedő ítélet olvasható (Ypern). Kölnben megégetnek egy takácsot (1433), mert pecsételő szerszámot hamisított. Loesch i. m. 512–13 l.

15. A selyemiparban pl. a firenzei mesterek különleges szegély, Velencében a drágább minőségeket aranyvetülék bevetésével jelezték. A leniparban festékes pecséttel jelezték a minőséget sokhelyütt. Lásd CIBA Rundschau 1968/4. 13 l.
16. U.o. 4 l. Ellene és festékjelölés mellett szól egy XI. századi kínai vers, melyet G. Lewin tesz közzé. Die staatliche Leitung und Kontrolle von Manufakturen und handwerklicher Produktion im China der früheren Song-Zeit. Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte 1974. III. 185 l.
17. L. Golombek–V. Gervers: Tiraz Fabrics in the Royal Ontario Museum. Studies in Textile History Toronto 1977. 82–125 l.
18. Gondolok itt az ún. Zacharias és József-selyemszövetekre O.v. Falke: Kunstgeschichte der Seidenweberei Berlin 1913. A talmudi idők zsidó takácsairól és festőről R.J. Forbes: Studies in Ancient Technology IV. Leiden 1956. 139 ill. 229 l.
19. Az Aachenban őrzött X. századi elefántdamaszt, az *eidikon* (a textilkincstár) főnökének és a bíbormanufaktúra igazgatójának nevét tünteti fel.
20. A lenyűgöző mennyiségű és változatosságú ólompecsétek teljességre törekvő katalógusa nemrég jelent meg. G.Zacos–A.Veglery: Byzantine Lead Seals I–II. Basel 1972.
21. Az évszázadok során ez változott ugyan, de a bíbor és nyerselyem kereskedelem *illicita negotiatio*-nak, feketepiaci tevékenységnek minősült.
22. R.S. Lopez: Silk Industry in the Byzantine Empire. Speculum 1945 (XX) 121 l.
23. U.o. 22 l.
24. G. Schlumberger: Sigilographie de l'Empire Byzantin. Paris 1884, 11 l. Ezek krónikus ólompecsétek írja, melyek kerek bázisukon szöveg nélkül állatot vagy emberi alakot ábrázolnak.
25. Lopez i. m. 28. l.
26. Középkori Krónikások VI–VII. Liutprand történeti munkái Budapest, 1908. 53–4. l.
27. Lopez i. m. 12–3 l.
28. Zacos–Veglery i. m. II. 1. Hozzáférhetetlen volt G. Millet: Sur les sceaux des commerciaux byzantins. Mélanges Schlumberger II. Paris 1924, amely a raktárak és e tisztviselők szerepének párhuzamos fejlődését adja.
29. Lopez i. m. 27 l.
30. Schlumberger i. m. 470–75 l. Zacos–Veglery l. passim. A legkorábbi 625 körüli, a datálás 800 után megszűnik.
31. Lopez i. m. 37–40 l. A genovaiak, akiknek a flottája pedig nélkülözhetetlen volt Bizánc számára, még harminc évvel a Birodalom bukása előtt sem kaptak engedélyt selyemszövetek vásárlására.
32. F. Eidler de Roover: Die Luccheser Seidenindustrie. CIBA Rundschau 92 (1950) 3389 l.
33. W.v. Stromer: Die Gründung der Baumwollindustrie in Mitteleuropa. Stuttgart 1978 81 l. Idézi a *Artis de Fustagnis* szabályzatát, mely előírja, hogy a barhendvög „recipiat bullam communis”, tehát a város oroszlános pecsétjét.
34. Lopez i. m. 17–18 l.